

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ім. В.Г. КОРОЛЕНКА

ВЕЛИКИЙ МАЙСТЕР "БЕРЕЗОЛЯ"
До 120-річчя від дня народження
ЛЕСЯ КУРБАСА

Матеріали науково-практичної конференції
5 березня 2007 р.

Харків 2007

С.І. Гордєєв

ОСОБИСТА БІБЛІОТЕКА ЛЕСЯ КУРБАСА ЯК СКАРБНИЦЯ ДУХОВНОГО ТА ТВОРЧОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ РЕЖИСЕРІВ ТЕАТРУ

*Книги – морська глибина,
Хто в них пірне аж до дна,
Той хоч і труду мав досить,
Дивнії перла виносить.*

І. Франко

В історію вітчизняної та світової культури Лесь Курбас увійшов як дивовижно яскрава творча особистість, що привертає увагу універсальністю свого генія, широтою мислення, одержимістю в праці, винятковою досвідченістю й ерудицією. За спогадами Ю. Смолича, він дійсно був феноменальною людиною, «символом прогресивного розвитку української культури, прообразом нового українського інтелігента» [1].

Які благотворні чинники сформували феномен Курбаса, того Курбаса, в особі якого маємо щасливе і рідкісне поєднання геніального художника театру (блискучого актора, режисера, педагога, драматурга, перекладача, сценічного діяча) і «надто своєрідного театрального філософа-етика»? [2]. Разом з великою школою життя таким джерелом для Л. Курбаса стали книги, оті невичерпні скарбниці духовного набутку людства, виробленого протягом останніх тисячоліть.

Ще юнаком Курбас зацікавився книжками і до кінця своїх днів не розлучався з ними. Так відомий краєзнавець Тернопільщини Петро Медведик свідчить, що дядько Леся Курбаса, котрий був юристом, передав своєму племінникові «повну шафу книжок, які збереглися у Старому Скалаті, в будинку, де сьогодні розташовано музей Курбаса. Це були художні твори класиків української і світової літератури, словники та посібники для навчання в гімназії: «Малий латино-німецький підручний словник» (1880), «Психологія і логіка Ельзенгаса» (1901)» [3].

Курбасівська бібліотека в Скалаті була тим чинником, що формував естетичні смаки та літературно-театральні уподобання майбутнього

режисера і багатьох його товаришів, впливав на його світогляд, розширення знань, на все життя пробудив любов до книжки. Саме про любов до книжки як про одну з найбільших пристрастей у житті режисера говоритимуть усі його сучасники. «Пам'ятаю випадок: зима, заметіль – Курбас приходить на репетицію без шапки. Задоволений усміхається, в руках кілька рідкісних книжок. Виміняв у старого-букініста, той заломив неймовірну ціну, довелося віддати шапку...», – згадував О. Запорожець [4]. «У Курбаса була багатуша бібліотека з мистецтва, де завжди можна було знайти потрібний тобі примірник», – писав Ю. Смолич [5]. Ця бібліотека Курбаса збагатилася, за свідченням П. Медведика, під час навчання у Віденському та Львівському університетах. У 1907–1911 рр. режисер придбав книги з мистецтва та за програмою студій, такі як «Німецька усна народна творчість», «Старі фламандські пісні», «Книга балад», «Романси про Сіда», «Історія загальна літературна», «Підручник польської літератури», «Практична граматики української мови», «Становлення нової драми», «Шедеври європейської поезії драматичної» в перекладі Я. Каспровича. На той час Л. Курбас уже виступав як актор і режисер на аматорській сцені Львова (1910 р.), у Відні відвідував вистави Бургтеатру. Спрагу його палкого захоплення театром утамовують книги з різних галузей мистецтва. У Відні помешкання студента Л. Курбаса заповнили книги, що стали джерелом його театральної освіти, засобом паралельного навчання в мистецькому класі Драматичної школи при консерваторії. Жив Лесь дуже скромно, оскільки на книжки витрачав половину своєї «дотації» від батьків. У роки навчання він придбав зокрема такі книги: «Література народів Сходу» (1902), «Іспанський театр» (1885), «Сценічний огляд» (1905), «Артистичне життя» (1904), «Королівський театр у Відні» (1899), «Історія мистецтва», «Мистецтво театру» та видання індійського епосу «Махабхарата» [3].

Лесь Курбас завжди житиме в оточенні книг. У шкільні роки він був найпильнішим читачем приватної бібліотеки свого дядька Романа, за нетривалий час прочитав найцікавіше в ній, зокрема твори українських письменників (Шевченка, Франка, Марка Вовчка, Квітки-Основ'яненка, Стефаника, Коцюбинського). Курбас перечитав твори Пушкіна, Гоголя, Некрасова, Толстого, Тургенєва, Достоевського, Чехова, які знайшов у бібліотеці російських класиків свого діда, приходського священика.

Олександр Степанович продовжував старанно комплектувати власну книгозбірню під час організації Молодого театру (1916), театру «Березіль» (1922–1933) та «Кийдрамте» (1920–1921). На жаль, ми поки що не знаємо, скільки примірників налічувала його особиста бібліотека (це ще потребує уточнення), але відомо, що вона була однією з найбільших серед приватних мистецьких бібліотек у Харкові, а зібрані у ній театральні, літературні рідкісні видання переважали за цінністю всі індивідуальні збірки.

В особистій бібліотеці Курбаса-літератора зібрано книги різними мовами народів світу (українською, російською, польською, німецькою, англійською, французькою, грецькою, єврейською, латинською, церковнослов'янською та іншими), багато з них вийшли друком у період від початку XIX до початку XX століття. Ця унікальна книгозбірня свідчить про глибину і різноманітність зацікавлень Л. Курбаса, є відображенням неспокійного, кипучого темпераменту режисера, його постійного прагнення бути освіченою людиною у своїй справі. Палке бажання реформувати театральне мистецтво, ствердити у своїх експериментальних режисерських пошуках нові творчі ідеї були одним із життєвих і творчих принципів Леся Курбаса, якого він постійно дотримувався сам і вимагав від однодумців-акторів та режисерів.

Вивчаючи фонд курбасівської бібліотеки, можна ознайомитись з інтересами великого режисера, глибше проникнути в його внутрішній світ, пізнати думки і настрої художника, оскільки вибір книжок завжди характеризує людину. Особиста бібліотека Леся Курбаса є дуже цінним матеріалом для дослідників життя і творчості видатного діяча українського театру і в плані глибшого проникнення у творчу лабораторію митця, розкриття своєрідності творчого процесу та генезису окремих сценічних творів і задумів режисера, формування світоглядних устроїв та естетичних ідеалів.

Незважаючи на матеріальні нестатки, які супроводжували режисера впродовж усього життя, його бібліотека невпинно зростала. «Курбас не був, – як влучно визначила В. Чистякова, – ні бібліоманом, ні бібліофілом, коли ця назва має означати любителя книжок взагалі, або колекціонера рідкісних видань» [6].

При уважному знайомстві з книжками особистої бібліотеки Курбаса переконаємося, що потрапили на полиці режисера не випадково. Тонкий знавець літератури, суворий її цінитель, Курбас купує переважно

твори улюблених авторів, а також книжки, необхідні для праці. Збагачення Курбасівської бібліотеки невід'ємне від творчої праці режисера, нерозривно пов'язане із сторінками його біографії. Наприкінці 20-х рр. Курбас стає одним з перших у творенні «Березоля», співцем робітничого класу. Поряд з режисерською працею, ім'я Курбаса у 20-ті рр. (період створення журналу «Нове мистецтво») зустрічаємо на сторінках багатьох мистецьких видань України. У той час бібліотека режисера особливо активно поповнюється за рахунок книг з теорії та історії театру, психології, економіки, соціології, політики, різних енциклопедичних видань, довідників, таких необхідних Курбасу-публіцисту для праці.

Книги, зібрані в особистій бібліотеці Леся Курбаса, є яскравим свідченням великої любові режисера до рідного народу, його театральної культури, історії, літератури, фольклору. До великої групи «україніки» належать наукові праці українських, російських, західноукраїнських учених щодо театру України, його минулого, зокрема багато історичних досліджень, праці в галузі етнографії та історії.

Належне місце на полицях курбасівської бібліотеки відведено театральній літературі. Жодне значне явище в розквіті театального життя в Україні, Росії, зарубіжжі не пройшло повз уваги Леся Курбаса, найбільшого шукача, режисера-новатора українського театру 20-х – початку 30-х рр. І нині, кажучи про того чи іншого українського режисера, розглядаючи той чи інший факт театального процесу минулого, не можемо не звертатись до постаті Л. Курбаса. З книжок колекції Леся Курбаса, присвячених історії та драматургії театру, його теорії та практики, можна скласти окрему велику бібліотеку театральної літератури, у якій будуть широко представлені всі «великі» і «малі» імена письменства від фундаторів театральної літератури до наймолодших сучасників. Це й пам'ятки нашого давнього театрознавства, і твори сучасних мистецтвознавців.

Особливо широко представлений у Курбаса східний театр, до якого режисер усе життя ставився з великою повагою. Багато у Курбаса творів «товаришів по цеху» – режисерів, які зуміли відобразити власний цікавий сценічний досвід у творчих працях.

Як режисер Курбас перечитував дуже багато творів різних драматургів, поетів, письменників, але тільки незначна частина з них була відібрана для постановки. Звичайно, Курбас, працюючи над драматургією в період формування задумів постановок, робив

режисерські замітки, скорочення чи перемонтування тексту. Деякі примірники збереглися до нашого часу. Багато книжок, що зберігаються нині в театральних музеях України, мають особистий автограф хазяїна бібліотеки, який просто підписував обкладинки – «Леся Курбас».

Особиста бібліотека Леся Курбаса прекрасно відображає глибину і різнобічність його педагогічних, філософських та наукових зацікавлень. Це книжки, що стосуються санкритичного письменства і давньої індійської міфології, італійського Відродження, давньослов'янських пам'яток, творчості сучасних Курбасові зарубіжних і вітчизняних філософів, давньої української думки та широкого кола питань, що були у сфері інтересів Курбаса, одного з найвідоміших європейських режисерів-філософів, до думки якого прислухалися наукові та мистецтвознавчі авторитети того часу.

Книжки з особистої бібліотеки режисера, які він, перечитуючи, раз у раз брав у руки, часто слугували йому поштовхом для створення власної системи виховання акторів. Це, перш за все, «книги та статті режисерів А. Аппія, О. Брама, Г. Крега, Г. Фукса, М. Евреїнова, Ф. Коміссаржевського, В. Мейерхольда, театральних педагогів Ф. Дельсарта, Е. Жак-Далькроза, С. Волконського» [7].

Визнання К. С. Станіславським того, що з усіх мистецтв, об'єднаних у театрі, найважливіше – акторське «є найвідсталішим, яке не має міцних відпрацьованих засад» [8], об'єктивно характеризувало ситуацію, що склалася на українській сцені, котру й намагався змінити Л. Курбас у своїй творчій практиці. Закладаючи основи акторської школи «Березоля», він разом з учнями і соратниками стверджував у своїх виставах принципово нові підходи до драматургічного матеріалу, своєрідність постановочних структур, новаторські методи акторської гри. Спектаклі Л. Курбаса містили багато матеріалу для роздумів про майбутнє акторського мистецтва, давали нові творчі ідеї теоретикам та практикам театру, критикам.

Разом із системою К. Станіславського, В. Мейерхольда, Є. Вахтангова в театрі 1920–1930 рр. поступово стверджувалася і система Л. Курбаса, яку умовно можна охарактеризувати як систему виховання «синтетичного актора», здатного освоїти не тільки стилістику драматургії, а й виразні засоби таких видовищних мистецтв, як оперного, балетного, естрадного, циркового, кінематографа, котрі стали органічною особливістю багатьох експериментальних вистав режисера в «Березолі». І це не випадково. Роздумами про значення синтезу у творчості актора,

режисера, художника сповнені численні виступи Л. Курбаса перед учнями, з якими він у процесі пошуків і експериментів розробляв техніку роботи актора над собою.

Надаючи великого значення синтезові слова й пластики (головних виразних засобів актора), він у теоретичних розмовах з учнями використовував матеріали з власної бібліотеки, яка стала цінним джерелом творчих зацікавлень режисера.

Серед видань курбасівської бібліотеки привертають увагу книжки з дарчими написами. Дарують Курбасові свої книжки з посвятою колеги: режисери, актори, вдячні учні та інші. Дарчі написи на книгах досить різноманітні, але всі вони сповнені глибокої шани і любові до генія Курбаса. Ось один з таких характерних написів на Театральному poradniku № 2 (К. : вид.-во «Дніпросоюзу», 1920), присвяченому праці проф. В. Сладкопєвцева «Вступ до мімодрами»: «Вельмишановному нашому лекторові, славетному артисту Вкраїни, Лєсєу Курбасу.

Слухачі Б.-Церків. театр. школи-студії.

11/VIII. 1921 р. Голова комслуху

Секретар» [9].

Цим і хотілося б закінчити розповідь про бібліотеку Л. Курбаса, вивчення якої, безумовно, допоможе пізнати цю геніальну особистість і підкаже кожній творчій людині шляхи розвитку в собі митця.

Хочеться ще раз нагадати, що велика книгозбірня режисера була відкрита для багатьох його сучасників. Дружина Курбаса стала хранителькою його бібліотеки (це трапилося після арешту Л. Курбаса, наприкінці 1933 р.), вона дбайливо зберігала книги. Так було до її від'їзду в евакуацію у вересні 1941 р. Потім нагляд за бібліотекою взяла на себе М. А. Чеботарьова, яка працювала бібліотекарем у Харківському театральному інституті. Саме їй вдалося врятувати бібліотеку під час німецько-фашистської окупації Харкова. Частина книг було знищено, але основний фонд бібліотеки повернувся до Чистякової. Вона охоче позичала книги Лєсєя Степановича, нікому не відмовляла, навіть тоді, коли до неї зверталися студенти, яких вона виховувала.

У 70-х рр. більшість книг з бібліотеки Л. Курбаса В. Чистякова передала до Тернопільського краєзнавчого музею, частину бібліотеки – до музею театру «Березиль» у Харкові і Державного музею театрального, музичного і кіномистецтва України в Києві. Деякі книжки з цієї бібліотеки В. Чистякова і мати Курбаса, за твердженням П. Медведика, «подарували колишнім акторам харківського «Березоля», окремі

потрапили до Львова ...» [3]. До цього треба додати, що В. Чистякова кілька книг подарувала автору цих рядків. Відомо, що деякі книги з курбасівської бібліотеки зберігаються в приватних архівах митців, наукових дослідників Києва, Москви, Санкт-Петербурга та ін. Тому їх пошук продовжиться і надалі...

Примітки

1. Лесь Курбас : Статті и воспоминання о Л. Курбасе // Лит. наследие. – М. : Искусство, 1987. – С. 192.
2. Там само. – С. 251.
3. Медведик П. Бібліотека Леся Курбаса / П. Медведик // Тернопіль. – 1995. – №4. – С. 71, 72.
4. Лесь Курбас : Статті и воспоминання о Л. Курбасе // Лит. наследие. – М. : Искусство, 1987. – С. 234.
5. Там само. – С. 218.
6. Рукописні спогади В. М. Чистякової про Леся Курбаса. – Зберігається в особистому архіві С. І. Гордєєва.
7. Курбас Л. «Березіль» : із творчої спадщини / Л. Курбас – К. : Дніпро, 1988. – С. 5.
8. Станиславский К. Собрание сочинений. В 8 т. Т 4. – М., 1957. – С. 450.
9. Сладкопєвцев В. Вступ до мімодрами / В. Сладкопєвцев – К. : Дніпросоюз, 1920. – 75 с. – Зберігається в особистому архіві С. І. Гордєєва.

О. Седунова

НА ШЛЯХУ ДО ФОРМУЛИ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ (ЛЕСЬ КУРБАС ЯК ЧИТАЧ ВЛАСНОЇ БІБЛІОТЕКИ)

«З книжкової колекції Леся Курбаса» [1] – таку назву має каталог за редакцією професора кафедри режисури Харківської державної академії культури С.І. Гордєєва. В ньому зібрано 627 бібліографічних записів видань, що знаходилися у власній бібліотеці Леся Курбаса. Насправді у книжковій колекції видатного українського режисера, педагога, театрального діяча, фундатора «Березоля» (Харківського академічного драматичного театру ім. Т.Г. Шевченка) нарахувалося, за